

Sovet dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı

**Milli şeirdə Azərbaycan obrazı
(30-cu illərin estetik təcrübəsi əsasında)**

Yaşar Qasımbəyli

Filologiya elmləri doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu, Azərbaycan.

E-mail: yashargasimov@mail.ru

Annotasiya. Məqalədə "Əsir Azərbaycanım" və "Azərbaycan" şeirlərində milli-tarixi gerçəkliyin inikası" məqaləsində ötən əsrin 30-cu illərinin ortalarında qələmə alınmış iki böyük əsərdə milli-tarixi gerçəkliyimizin dəyərləndirilməsindən bəhs edilir. Öz estetik məzmununa və pafosuna görə bir-birindən kəskin surətdə fərqlənən lirik əsərlərin bədii təfəkkür tariximizdəki və xalq mənafeyatındakı mövqeyi müqayisəli şəkildə təhlil olunur. Məqalədə "Əsir Azərbaycanım" və "Azərbaycan" şeirlərindəki milli-tarixi əhvali-ruhiyyənin ifadəsi olan poetik obrazlar və ifadələr tarixi-müqayisəli kontekstdə nəzərdən keçirilir. A.İldırımın tragik üslubunun, S.Vurğunun optimist ifadə tərzinin həyatı və milli əsasları araşdırılmaqla yanaşı, onların söykəndiyi fərqli bədii təcrübə və ənənələr də tədqiq olunur. Məqalədə XX yüzil Azərbaycan poeziyasının estetik ehtiva imkanlarının genişliyi və rəngbərəngliyi barəsində elmi ümumiləşdirmələr aparılır.

Açar sözlər: XX yüzil Azərbaycan poeziyası, Almas İldırım, "Əsir Azərbaycanım", Səməd Vurğun, "Azərbaycan", milli tarixi-gerçəkliyin inikası

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 04.05.2020; qəbul edilib – 12.05.2020

**The image of Azerbaijan in the national poetry
(on the basis of aesthetic experience of 30`s)**

Yashar Gasimbeyli

Doctor of Philological Sciences

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS, Azerbaijan.

E-mail: yashargasimov@mail.ru

Abstract. The article deals with evaluation of our national-historical truth in the great poems "My Slave Azerbaijan" and "Azerbaijan" written in the mid-30s of the last century. The position of these lyrical works in history of our artistic thought and people's morality which differ from each other for their aesthetic content, has been analysed comparatively. In the article poetic images and expressions reflected national-historical mood in the poems "My Slave Azerbaijan" and "Azerbaijan" are viewed in the historical comparative context. Along with studying tragic style of A.İldırım and vital and national reasons of S.Vurğun's optimistic style of expression, it explores various artistic experience and traditions. It is scientifically summarized about variety of aesthetic capabilities of the XX century Azerbaijani poetry.

Keywords: XX century Azerbaijani poetry, Almas İldırım, "My Slave Azerbaijan", Samad Vurğun, "Azerbaijan", reflection of national historical truth

Article history: received – 04.05.2020; accepted – 12.05.2020

Giriş / Introduction

Ötən əsrin 20-30-cu illərindəki milli-ədəbi prosesi təkcə sovet rejiminin və ideologiyasının hökmranlıq etdiyi dövrün bədi inikası kimi səciyələndirmək elmi-nəzəri cəhətdən özünü doğrultmur. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixindəki bu mühüm mərhələ həm də o vaxtki cəmiyyətə həyatına və proseslərə, ictimai-siyasi hadisə və həqiqətlərə müxtəlif yanaşmaları, dəyərləndirmələri ilə diqqəti çəkir. Məsələn bundadır ki, həmin dövrdə Sovet Azərbaycanında və ondan kənarında, xüsusən, mühacirətə üz tutmuş yazarların yaradıcılığında eyni məfhum və anlayışların, baş verən yenilik və ictimai hadisələrin müxtəlif aspektlərdən qiymətləndirilməsi bir sıra böyük bədii əsərlərdə öz izlərini qoymuşdur. Azərbaycanın taleyinə və o vaxtki durumuna müxtəlif yanaşmalar bu gün də öz əhəmiyyətini və aktuallığını itirməyib. Xüsusən, poeziyada və cür nümunələr yayılmışdır. Bu cəhətdən böyük Azərbaycan şairləri Almas İldırımın (1907-1952) "Əsir Azərbaycanım" və Səməd Vurğunun (1906-1956) "Azərbaycan" şeirləri daha çox diqqəti cəlb edir. Tərəddüd etmədən söyləmək mümkündür ki, hər iki şeir Azərbaycan xalqının bu gün də ürəkdən sevdii və qürur duyduğu bədii nümunələr sırasındadır.

Əsas hissə / Main part

Maraqlıdır ki, bu şeirlərin ikisi də, demək olar ki, eyni zaman kəsiyində qələmə alınıb. Almas İldırımın "Əsir Azərbaycanım" şeiri 1935-ci ildə, Səməd Vurğunun "Azərbaycan" şeiri isə, bəzi tədqiqatçıların göstərdiyi kimi, 1933 və ya 1934-cü illərdə yazılmışdır. Həmin illərdə və ondan sonralar Azərbaycan mövzusunda və "Azərbaycan" adlı onlarla şeirlər yazılsa da, bu əsərlərin bədii fikir tariximizdəki yeri və mövqeyi misilsizdir. Öncədən qeyd edək ki, hər iki şeir Azərbaycana həsr edilərsə də və "Azərbaycan" adlansa da, bir-birindən ciddi surətdə fərqlənir. Özü də bu fərqlər öz mahiyyətinə və miqyasına görə son dərəcə dərin və cəskindir; "Əsir Azərbaycanım"da Vətənimizin vəziyyəti və taleyi çox pessimist, tragik əks edilmiş, S. Vurğunun "Azərbaycan" şeirində isə ana yurdumuzun müəyyən dərəcədə optimist obrazını görürük. Nəzərdən keçirdiyimiz lirik əsərlərin yaranmasından bəri yüz ilə yaxın vaxt keçib. Amma fərqli estetik pafos və məzmun daşmalarına baxmayaraq, onlara olan oxucu marağı və sevgisi qətiyyən azalmamış, əksinə getdikcə çoxalmaqdadır. Bizi burada maraqlandıran əsas məsələlərdən biri də məhz budur. İkinci səbəb isə, bu məşhur poetik nümunələrdə əsl milli həqiqətin əks etmə qədəri və dərəcəsidir. Yəni xalqımızın sevimli şairlərindən hansı öz ölməz əsərini yaradarkən əsl həqiqətə daha çox yaxın olub?

"Əsir Azərbaycanım" şeirindəki bədii həqiqətin nə qədər həyatı olması barəsində düşünərək biz ilk növbədə, təbii ki, mənə müraciət etməliyik. Şeirinin birinci bəndi belədir:

*Nərdə məni gül qoymunda doğuran,
Xəmirimi göz yaşıyla yoğuran,
Beşiyimdə "layla balam" çağıran,
Azərbaycan, mənim baxsız anam, oy,
Nəçə bir il həsrətinə yanam, oy?! [1, s.115].*

Bu misralarda müəllifin poetik təhkiyəsində iki mühüm xüsusiyyət nəzər-diqqəti cəlb edir. Şair öz vətəninin son dərəcə doğma olduğunu, onu göz yaşıyla yoğurduğunu, beşiyinin başında layla çalib böyütdüyünü ayrıca vurğulayır. Amma lirik "mən" bu doğmalıq, məhrəbanlıq qürur duyğusu, sevinc hissələri ilə deyil, acı göz yaşları ilə, fəryad çəkərək söyləyir. Onu böyüdən, boya-başa çatdıran əziz anasını "baxsız anam" adlandıran, öz anasının həsrəti ilə yamb-qovrulduğunu söyləyir. Nəzərdən keçirdiyimiz misralar, təbii ki, şeirin əvvəlində qəlbimizdə dərin bir kədər və dözülmez bir pessimist ovqat oyadır. Bu əhvali-ruhiyyə şeirin ikinci bəndində də davam və inkişaf etdirilir:

*Salam desəm, rüzgar alıb götürsə,
Ağrı dağdan Alagözə ötürsə,*

*Gur səsimi göy Xəzərə yetirsə,
Xəzər coşub zəncirini qırsa, oy!
Höküm etsə, bu sərsəm gedş dursa, oy!.. [1, s.115].*

Lirik "mən" öz həsrətini və ah-naləsini rüzgarlar Ağrıdağdan Alagözə ötürməsinə, onun hay-qıngını göy Xəzərə yetirməsinə arzulayır. Bu həsrəti eşidib-duyan Xəzər qulluq zəncirini qırması-nı, hansısa bir möcüzə nəticəsində dünyanın bu sərsəm və dəli gedşatını durdurmasını ehtirasla arzulayır. Bu misralardakı yaşantılar lirik qəhrəmanın doğma vətəninə uzaqlarda, hardasa Ağrı dağın arxasındakı diyarlarda olduğunu bizə məlum edir. Bu şeirin lirik "mən" Vətəninə ayrı düşmüş bir insandır və bu ayrılıq iztirabları, hicran əzabları fonunda öz duyduğu və təəvvür etdiyi "Azərbaycan"ı bizə təqdim edir. Şeirinin üçüncü bəndində həsrətin miqyası və ünvanı daha da genişlənilir:

*Xəbər alsam Muğanımdan, Milimdən,
Nazlı Bakım, o neft qoxan gülümdən,
Kim demiş ki, düşmüş adı dildəmdən,
Azərbaycan, mənim eşşiz yurdum, oy!
Ölməz eşşim, içimdəki dərdim, oy! [1, s.115].*

Yuxarıdakı misralardakı "Muğan", "Mil", "Bakı" obrazlarına fikir vermək məqsədəuyğundur. Biz aşağıda nəzərdən keçirəcəyimiz S. Vurğunun "Azərbaycan" şeirində də bu obrazlara və poetik-coğrafi məkanlara rast gələcəyik. A. İldırımın şeirində bunlar bədixət və əsir Vətənin yazıq, məzlum parçalarıdır. Lirik "mən" onları birca görmək üçün hər şeyə hazırdır. Amma yollar bağlı, yazıq Vətən isə əsirdir. Ona görə də muallif Vətəni niçin alçatmaz, bənzərsiz bir məkan kimi, üneytməz bir sevgi kimi və içindəki sağalmaz, davasız-dərmanlız bir dərd kimi vəsf edir. Təbii ki, bu misralarda da ümid və sevinc qiğiliciləri görünür. Qorub və əsir Azərbaycan həsrəti şeirin lirik "səma"sında hökmranlıq edir. Məhz elə bu səbəbdən də, şeirin sonuncu bəndində muallif öz həsrətinin bu dünyanın mizan-tərəzi və ölçülərinə sığmayacağına, ruhunu və mənəviyyətini bu tragik əlacsızlıqdan qurtarmaq mümkünliyinə inamını itirir, son çıxış yolu kimi fatalist və fantastik çarə axtarır:

*Gönümə tək Kəbə yapdım səni mən,
Sənsiz nədəm qurbət eldə gümü mən,
Sənsiz nədəm Allahu mən, dini mən,
Azərbaycan, mənim tacım, taxtım, oy!
Oyanmazımı kor olası baxtım, oy?! [1, s.115].*

Şeirinin son misraları Azərbaycan faciəsinin və bəxtsizliyinin hayqıraraq dünyaya söylənən və ünvanlanan ifadəsidir. Mühacirətşünas alim Nikipur Cəbrarlı "Əsir Azərbaycanım"ın A. İldırım yaradıcılığında xüsusi yerini dəyərləndirərək aşağıdakıları qeyd edir: "A. İldırımın arıq məşhur olan "Əsir Azərbaycanım" şeiri isə onun vətənpərvərlik lirikasının ən möhtəşəm nümunəsidir. Şairinin irsinin araşdırıcısı akademik B. Nəbiyev belə bir qənaəti ilə biz də razılaşıraq ki, həmin şeir "bir sıra xüsusiyyətləri ilə onun yaradıcılığının bu başlıca mövzusunun həm tənənəli uvertürası, həm də yüksək akkordlu finali sayıla bilər". Həqiqətən şairin bütün yaradıcılığında qırmızı xətlə vətən məhəbbəti, yurd həsrəti, qəriblik ağrıları aşağıdakı misralarda sənətkarlıq baxımından özünün ən yüksək səviyyəli bədii əksini tapır" [3, s.73].

"Əsir Azərbaycanım"da əks olunan bəxtsiz və tragik Azərbaycan obrazı öz Vətəni acınacaqlı və dözülmez şəraitlə təb gətirməyərək tərk etmiş bir şairə uzaqlardan görünən və görünməyən Vətəndir. Şeirinin yazılma tarixi də təsadüfi deyil. 1935-ci ildə Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qələbəsinin 15 illiyi tənənəli surətdə qeyd olunurdu. "Əsir Azərbaycanım"da müstəmləkə zülmü altında inləyən Vətənin əsirliyinin 15 illiyi əks edilmiş. Şərqdə ilk demokratik cümhuriyyətin qan

içində boğulması və məhv edilməsi, bu cümhuriyyət qurucularının əksəriyyətinin öldürülməsi, dəhşətli təqib və təzyiqlər nəticəsində ölkəni tərk etmələri o vaxtlar çox gənc olan A. İldırımın yadına əbədi möhürlənmişdi. Başqa sözlə, alovlu şairin gördüyü və sevä-sevä yaratdığı Müsavat Azərbaycanı yer üzündən silinmişdi. Məhz bu həsrət və iztirablar "Əsir Azərbaycanım"ın estetik məzmununu və pafosunu təyin edir.

Akademik Bəkir Nəbiyev "Didərgin şair" adlı kitabında "Əsir Azərbaycanım"ın, ümumən, milli şeirimiz müstəvisindəki misilsiz mövqeyini aşağıdakı kimi səciyyələndirir: "...Nəhayət, bütün bunlar şeirin yazıldığı illərdə baş tutması çox müşkül bir iş olduğu üçün acı gerçəkliyin əmansız təzyiqləri altında lirik qəhrəmanın qəzab duyğuları aşır-dəşir. Vətənsiz, yurd-yuvasız bir adam kimi onun dinindən, Allahından belə uz döndürmək kimi çilgün qərarı elan edilir. Poeziyamızda sevgilisinə, butasına yetişmək üçün dinindən imtina edib, islamın haram buyurduğu şərəbə meyil göstərən lirik qəhrəmanlar, əlbəttə, az olmayıb. Eyni adı əfsanədə də, böyük filosof-dramaturq H. Cavidin "Şeyx Sənan" əsərində də baş qəhrəmanın dünyalarca sevdiyi tərse qızına qovuşmaq üçün müsəlmanlığı atıb, boynuna gürcüsəyəyi zünnar saldıqını, hətta bu yolda donuz otməyə qurşandığını hamı yaxşı bilir. Amma öz Vətəni yolunda lirik qəhrəmanın öləri də olsa, dindən, Allahdan imtina etmək dərəcəsinə çatdığı şeirimizdə mən ilk dəfə məhz Almas İldırımda görürəm" [5, s.87].

S. Vurğunun "Azərbaycan" şeiri də Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulmasının 15 illiyi münasibəti ilə yazılıb. "Azərbaycan" şeirini oxuyarkən onun oyatdığı ovqat birmənalı deyil. Müəllif şeirdə müasir Azərbaycan obrazını yaratmağı qarşısına məqsəd qoymayıb. Tarixi Azərbaycan da şeirdə iştirak edir. İlk bənd şeirə məhz belə bir istiqamət verir:

*Çox keçmişəm bu dağlardan,
Durna gözlü bulaqlardan,
Əşitmişəm uzaqlardan,
Terekləri, Arsları,
Sınamışam dostu, yarı [7, s.17].*

Dördüncü misradakı "Terekləri" (Vurğunşünas alim Aslan Salmansoyun şairin arxivindən tapdığı və çap etdirdiyi şeirin əsl variantında məşhur şeirin ilk bəndi bu şəkildə təqdim olunub. Bax: Aslan Salmansoy. Səməd Vurğunun "Azərbaycan" epopeyası, yaxud "Qırmızı üzlü albom"un tarixçəsi. Ön söz əvəzi. Bax: Səməd Vurğun. Azərbaycan. Tarixi poema. "Şərq-Qərb nəşriyyat evi", Bakı, 2015) adı isə şeirə tarixi-coğrafi genişlik və kontekst bəxş edir. Bu kontekst isə, şübhəsiz ki, lirik "mən" əhvali-ruhiyyəsinin məhz təkcə indiki zamanla bağlı olmadığını vurğulayır. Demək, "Azərbaycan" şeirindəki lirik qəhrəmanın optimist əhvali-ruhiyyəsi yalnız bu gündən yox, həm də keçmişdən qaynaqlanır. Keçmişdəki coğrafi genişlik, müasir Azərbaycanla müqayisədə hətta coğrafi sonsuzluq lirik "mən"i rıqqətə gətirir. Sanki bunlardan ruhlanaraq lirik qəhrəman vəcdə gəlir. Aşağıdakı misraların dərin qatlarında və sirlilişli lirik aurasında sanki "Əsir Azərbaycanım"ın lirik qəhrəmanının əhvali-ruhiyyəsi, kədəri və nigarançılığı ilə bir bənzərlik də duyulmaqdadır:

*El bilir ki, sən mənimsən,
Yurdum, yuvam məkənimdən,
Demək, doğma Vətənimdən,
Ayrılarımı könül candan?
Azərbaycan, Azərbaycan!*

Bu müşahidəmi yuxarıdakı misraların hər birində əks olunur. Nəyə görə müəllif "El bilir ki, sən mənimsən", – deyə öz-özünə təkrar-təkrar söyləməli, bütün dünyaya hayqırmalıydı? Həmin bəndin sonrakı sətirləri də yurdtaşlar, vətəndaşlarla birlikdə, eyni zamanda, yağılara, düşmənlərə, Azərbaycanın varlığı ilə barışmayanlara ünvanlanmamışdı?!

*Mən bir cocuq, sən bir ana,
Odur ki, bağlıyam sana,
Hənkə sənə, hənkə yana,
Hey uçam da yuvam sənə,
Elim, günüm, obam sənən! [7, s.17]*

Şair ana yurda bağlılığının təbii-zəruri səbəblərini ayrıca vurğulamağı lazım bilir. Yəni nələrlə baş verməsindən asılı olmayaraq, lirik "mən"i əmansız sınaqlar, dönəmlər, ictimai-siyasi inqilab və zəlzələlər belə heç vaxt ana Vətən sevgisindən döndərə, yayındıra və uzaqlaşdırma bilməz. Məhz yuxarıda nəzərdən keçirdiyimiz misralarda "Əsir Azərbaycanım" və "Azərbaycan" şeirlərinin lirik qəhrəmanlarının saf və bullur sevgisi üst-üstə düşür və əkis sevgilər kimi bir-birinə bənzəyir.

"Azərbaycan" şeirinin, xüsusən, başlanğıc bəndləri məşhur xalq deyimləri kimi hər bir həmyerlimizə tanış və doğmadır. Bu misralara hopmuş Vətən məhəbbəti, sonsuz bir səmimiyyətlə yöngülənmiş doğmalığın tərənnümü, təbii ki, heç bir ictimai-siyasi rəng və ahəng tələq etmir. Azərbaycan türkünün öz doğma yurduna sevgisindən duyduğu qürur hər bir pak qəlbli insanı sözün əsl mənasında duyğulandırır. Amma onu da etiraf edək ki, bu misralarda hüzn də yoxdur. A. İldırımın "Əsir Azərbaycanım" şeirindəki həsrət, kədər və yandıran ələm "Azərbaycan"dakı sevgi sevincələrindən çox fərqlidir.

S. Vurğunun "Azərbaycan" şeirindəki lirik əhvali-ruhiyyənin birmənalı olmadığını, murakəb estetik səciyyə daşdığını yuxarıda qeyd etdik. Məsələ bundadır ki, şeirin son nəticədə optimist və həyatsevər məzmunla süslənməsini yalnız müəllifin yalnız müasir reallığa və indiki zamana münasibətlə əlaqələndirmək və izah etmək doğru olmazdı. Əgər A. İldırımın "Əsir Azərbaycanım"dakı ovqat və əks etmiş hiss-həyəcanlar tam mənası ilə bu günlə bağlıdırsa, S. Vurğunun "Azərbaycan" şeirində indiki zamanla birgə keçmiş zamanın fəal iştirakı diqqətdən yayınmamalıdır. Şeirdəki aşağıdakı bənddə keçmiş zaman kontekstinə keçidi müşahidə etmək olar:

*Fəqət səndən gen düşəndə,
Ayrılıq məndən düşəndə,
Saçlarım da nən düşəndə,
Boğar aylar, illər mənə,
Qınamasın ellər mənə [7, s.17].*

Yuxarıdakı misralarda təkcə zaman ayrılığı yox, həm də məkan ayrılığının oyatdığı yaşantılar əks olunub. Amma "Azərbaycan" şeirindəki bir neçə bənddə şeirin estetik təsir gücünə və oyatdığı assosiativ duyğuların ələminə keçmiş reallığın bərbəşə müdaxilə etdiyini görürük. Xüsusən, bu iki bəndin poetik məzmunu müasir reallığın əksi olan yaşantılarla ziddiyyət təşkil edir:

*Dağların başı qardır,
Ağ ərpsəyin buludlardır,
Böyük bir keçmişin vardır,
Bilinməyir yaşın sənin,
Nələr çəkmiş başın sənini!*

Milli keçmiş zəminində olsa belə, bu misralarda da S. Vurğun A. İldırımla həmrəydir. "Nələr çəkmiş başın sənini!" sətri "Azərbaycan" şeirindəki optimist ovqata və mündəricəyə sığmayan poetik-metaforik kodlardan biridir. Bu misrada yalnız uzaq keçmişlərin deyil, həm də yaxın və daha əmansız keçmişin unudulmaz, silinməz izləri görünməkdə və "oxunmaqdadır". Zətən, sonrakı bənd, sonrakı misralar milli taleyin və qismətin dözülməz səhnələrinin, səhifələrinin təkcə uzaq keçmişlər hüdüdləri daxilində dayanıb qalmadığını israr edir. Yalnız bəndin sonuncu misrasında müəllifin yaşadığı qanlı-qadalı və repressiv mühit poetik məntiqə və axara müdaxilə edib. "Azərbaycan"ın lirik "mən"ini "Əsir Azərbaycanım"ın lirik qəhrəmanından süni surətdə uzaqlaşdırıb: "Oğlun, qızın bəxtiyardır"!..

*Düşdün uğursuz dillərə,
Nəhs aylara, nəhs illərə,
Nəsilərdən nəsilərə,
Keçən bir şöhrət vardır,
Oğlun, qızın bəxtiyardır [7, s.17].*

Keçmişin lirik qəhrəmanın əhvali-ruhiyyəsinə bilavasitə təsir etdiyini yuxarıdakı bəndlər bariz surətdə əks etdirir. Ana yurdun təbiətinin gözəlliyi ilə yanaşı, tarixinin ululuğu və qədimliyi, keçmişlərimizin möhtəşəmliyi lirik "mən"i hədsiz duyğulandırır. Bu böyük tarix, şanlı keçmişlər əsrlərdən-əslərə, nəsilərdən-nəsilərə keçərək yaşamaqdadır. Məsələn iflixarımızın və bəxtiyarlığımızın səbəblərindən biri də məhz o şanlı keçmişləridir. Başqa sözlə, "Azərbaycan" şeirinin lirik qəhrəmanının nikbin və məğrur obrazının, həyatsevər əhvali-ruhiyyəsində keçmiş zaman həqiqət-lərinin fəal iştirak etdiyini inkaredilməzdir.

Biz, əlbəttə, "Azərbaycan" şeirində optimist ovqatın formalaşmasında indiki zamanın iştirakını azaltmırıq və heç də inkar etmirik. Şeirdə təbiət gözəlliklərinin təsviri və tərənnümü kontekstində zamansızlıq və bilavasitə keçmiş zaman realitqları ilə bir sırada indiki zaman da bəxtiyarlıq əhvali-ruhiyyəsinin ərsəyə gəlməsinə və ümumilikdə şeirin milli iflixar rəmzinə çevrilməsinə mühüm rol oynamışdır. "Azərbaycan" şeirinin son variantında həmin misra və bəndlər daha çoxdur. Biz öz tədqiqatımızda müraicət etdiyimiz ilk variantda isə, həmin bəndlər aşağıdakılardır. Başqa sözlə, keçmiş zamandan və əbədiyyətdən bahs edən bəndlərə nisbətən onlar daha az, yəni 10 bəndlik, 55 misralıq şeirin cəmi 2 bəndi, yəni 10 misrə müasir realığın doğurduğu emosiyalarla hamahəngdir: "Hey baxıram bu düzlərə, Ala gözlü gündüzlərə, Qara xallı ağ üzlərə, Könül istər şeir yazsa, Gəncəşirəm yazsa-yaza. Sıra dağlar, gen dərələr, Könül açan mənşərələr, Ceyran qaçar, cüyür mələr, Nə çoxdur oxuyub əzbərlədiyimiz və sevdiyimiz məlum və məşhur variantında indiki zamanın iştirakı və təsir dərəcəsi, təbii ki, daha güclüdür. Məlumdur ki, o vaxtkı ictimai rəyin və senzuranın təsiri ilə müəllif şeirdə redaktə və düzəlişlər etmiş, bir sıra slavələr və bəndlərlə şeirin həcmi artırılmışdır. Bu yazıda həmin iki variantlardakı mətnləri və fərqləri müqayisəli şəkildə, hətərfəlli təhlil etmək bizim vəzifəmizə və məqsədimizə daxil olmadığı üçün son variantdakı optimist ovqatı gücləndirən bir neçə bənd üzərində öz müşahidələrimizi söyləmək istəyirik. Məsələn: "Bir dön bizim Bakıya bax, Sahilləri çıraç-çıraç, Buruqları hayqıraraq, Nəyə salır boz çöllərə, İşıqları, hər dağ, dərə" Və yaxud: "Mın Qaxazda köhlən ata, Yalmanına yata-yata, At qan-tora bata-bata, Göy yaylaqlar belinə qalx, Kəpəz dağdan Göygölə bax!" [8, s.177] Gətirdiyimiz misallar S.Vurğunun "Azərbaycan" şeirinin optimist və xoşbəxt bir Vətən obrazının tərənnümü kimi qəbul olunmasını inkar etmir. Yəni yuxarıda söylədiyimiz kimi, "Əsir Azərbaycanım"da Vətənimizin tragik və ələmli obrazı əks etmişsə, "Azərbaycan" şeirində eyni vaxt kəsiyindəki Vətənin tamamilə əks əhvali-ruhiyyəli surəti yaradılmışdır. Eyni milli-tarixi gerçəkliyin bir-birinə kökündən və daban-dabana zidd obrazları!.. Bu cür hallar bədii təfəkkür tarixində az-az rast gəlinə də, hər halda mövcuddur. Burada heyrat və təəccüb oyadan təkcə iki böyük sənətkarın eyni zaman müstəvisində və dönməndə tamamilə fərqli düşünməsi deyil. Bu sualın cavabı aydındır: çünki 20-30-cu illərdə Azərbaycanda baş verən mürəkkəb ictimai-siyasi və iqtisadi-mədəni proseslər hər iki nöqtəyi-nəzərə bəraət və haqq qazandırmaq üçün kifayət qədər əsas verir. Zira, o dövür Azərbaycanında "qırmızı qarantlıqlar"ın, qatl və repressiyaların hökmranlığı da, ikinci bir tərəfdən isə, vətəndaş müharibəsi nəticəsində dağılmış və xarabəyə dönmüş Vətəndə quruculuq və abadlıq işləri də, ana vatanın iqtisadiyyatında və mədəniyyətində baş verən yeniliklər, uğur və müvəffəqiyyətlər də bir həqiqət idi. A. İldırım da, S.Vurğun da bu mürəkkəb və bir-birinə əks həqiqətlər içərisindən öz həqiqətlərini seçib, öz ictimai-siyasi mövqelərinə və tərcümeyi-hallarna uyğun şəkildə tərənnüm etmişdilər. Hər iki şeirin geniş oxucu kütləsi tərəfindən qəbul edilməsinin və sevilməsinin əsas səbəblərindən biri budur.

S.Vurğunun "Azərbaycan" şeirinin yazıldığı dövürün ictimai-siyasi gerçəkliyi ilə nə qədər və nə dərəcədə hamahəng olması problemləri ədəbi tənqid və ədəbiyyatşünaslığı müxtəlif vaxtlarda düşündürmüş və diqqəti cəlb etmişdir. Bu böyük, möhtəşəm şeirin repressiya və qırıqların qızgınlığı, təqdir edilməsi, hətta Azərbaycanın rəmzinə çevrilməsi Səməd Vurğun sənətkarlığının möcüzəsi kimi etiraf olunmuşdur. Fərqli dövrlərdə müxtəlif ədəbiyyatşünaslar "Azərbaycan" şeirini dəyərləndirərkən məsələnin məhz bu cəhətinə diqqəti yönəltmişlər. Səməd Vurğunşünas alim Aslan Salmansoy bu məsələyə münasibət bildirərək yazır: "Şairin bu şeirinə əslidəki motivlər, yəni azərbaycançılıq – vətəncilik motivləri uzun illərdir ki, vurğunşünasların diqqət mərkəzindədir və mövzu ilə ilgilii indiyə qədər çox dəyərli tədqiqatlar aparılmış, indi də aparılmaqdadır" [6, s.10].

Xalq şairi və akademik Bəxtiyar Vahabzadə böyük şairin poeziyasında Azərbaycan mövzusunun mərkəzi yer tutduğunu vurğulayaraq, S.Vurğun yaradıcılığını ağ saçlı bir qocaya bənzədirək yazır: "Bu qoca ağ saçlı Azəri xalqının simvoludur, bəlkə də şairin qəhrəmanlarından Azər babanın özüdür" [9, s.345]. Vurğunşünas alim Qurban Bayramov "Azərbaycan" şeirinin S.Vurğun yaradıcılığında və ümumən, müasir poeziyamızda tutduğu əhəmiyyətli yeri dəqiq təyin etmişdir: "Şeirdə Vətən hissi mücərrəd, ümumi hiss deyildir, bu canlı, qızgın bir hisslə yaşanmış vətəndaşlıq pafosudur; Vətəni xalq təfəkkürü, xalq mənafeqiyyəti, xalq tarixi təcrübəsi ilə duymağın, dərk etməyin poetik məhsuludur. Məhz bu keyfiyyətlərə görə, "Azərbaycan" – Vətən mövzusunda təkrarlanmaz poetik kəşfidir" [2, s.66]. Professor Qorxmaz Quliyevin "Azərbaycan" şeiri haqqındakı fikirləri elmi dəriniyyəli ilə diqqəti çəkir. "Azərbaycan" şeirinin özünəməxsus poetik dəyərini, bədii cazibəsini və təkrarsızlığını qeyd etməklə yanaşı, müəllif şeirin böyük milli əhəmiyyətini də vurğulayaraq, "Azərbaycan xalqının sovet xalqı içində arıyib yoxa çıxmasının qarşısını almaqda, bu gün öyünə-öyünə vurğuladığımız mentallığımızın qorunub saxlanması" [4, s.169] əsərin fəvqəladə əhəmiyyətini ayrıca qeyd edir.

Nəticə / Conclusion

"Əsir Azərbaycanım" və "Azərbaycan" şeirlərinin tarixi-müqayisəli aspektdə təhlili yalnız poetik fikir tariximizin son dərəcə maraqlı və mürəkkəb dövrlərindən birini araşdırmaq nöqtəyindən deyil, həm də XX əsrdəki qanlı-qadalı və mübarizələrlə zəngin tariximizin təkrarsız mərhələlərindən birinin özünəməxsus dinamik hərəkət və dəyişmə qanunauyğunluqlarını, özəlhiyyəni, mahiyyətini dərk etmək üçün münbit və əlverişli şərait yaradır.

Ədəbiyyat / References

1. Almas İldırım. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Öndər nəşriyyatı, 2004.
2. Bayramov Qurban. Lirik qəhrəman və zaman. Bakı, Elm, 1986.
3. Cabbarlı Nikipur. Azərbaycan muhacirət poeziyası. Bakı, Elm və təhsil, 2014.
4. Quliyev Qorxmaz. "Mən bir uşaq, sən bir ana". Bədii fikirdə Vətən mövzusu. "Azərbaycan" jurnalı, 2011, №2.
5. Nəbiyev Bakir. Didərgin şair. Bakı, XXI-Yeni Nəşrlər Evi, 2005.
6. Salmansoy Aslan. Səməd Vurğunun "Azərbaycan" epopeyası, yaxud "Qırmızı üzülə albom"un tarixəsi. On söz əvəsi. Bax: Səməd Vurğun. Azərbaycan. Tarixi poema. Bakı, Şərq-Qərb nəşriyyatı, 2015.
7. Səməd Vurğun. Azərbaycan. Tarixi poema. Bakı, Şərq-Qərb nəşriyyatı, 2015.
8. Səməd Vurğun. Seçilmiş əsərlər. Beş cildlə. I cild. Bakı, Şərq-Qərb, 2005.
9. Vahabzadə Bəxtiyar. Səməd Vurğun. Bakı, Azərənşir, 1968.
10. İsa Həbibbəyli. Azərbaycan ədəbiyyatı: dövrləşdirmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri. Bakı, Elm və təhsil, 2019.
11. İsa Həbibbəyli. Akademik Səməd Vurğun Vəkilov. Bakı, Elm, 2015.

**Образ Азербайджана в национальной поэзии
(на основе эстетического опыта 1930-х годов)**

Яшар Гасымбеги

Доктор филологических наук

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: yashargasimov@mail.ru

Резюме. В статье говорится об оценке отражения национально-исторической действительности в двух известных стихотворениях "Мой угнетенный Азербайджан" и "Азербайджан", написанных в середине 30-х годов прошлого века. В сопоставительном плане анализируются история нашего художественного мышления и народная духовная позиция этих лирических произведений, по своему пафосу и эстетическому содержанию в корне отличающихся друг от друга. В стихотворениях "Мой угнетенный Азербайджан" и "Азербайджан" в историко-сопоставительном контексте изучаются поэтические образы и выражения, воплощающие национально-исторические настроения. Наряду с трагическим стилем А.Илдырыма, оптимистически настроенной манерой С.Вургун, основанными на жизненной национальной почве, исследуется также различное использование художественного опыта и традиций, на которые они опираются. Проведено научное обобщение широкого отражения эстетических возможностей и многогранности азербайджанской поэзии XX века.

Ключевые слова: азербайджанская поэзия XX века, Алмаз Илдырым, "Мой угнетенный Азербайджан", Самед Вургун, "Азербайджан", отражение национально-исторической действительности